

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ *ДОБРОЧЕСНІСТЬ* У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ЛАТИНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ

*Черненко Ніна Анатоліївна,
асп.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості вербалізації концепту *ДОБРОЧЕСНІСТЬ* в латинській, англійській та французькій мовах. Аналіз має на меті виявити істотні спільні риси семантики лексем, які вербалізують даний концепт, а також окреслити специфічні особливості значення, що зумовлюють його неповторність у певному національно-мовному просторі.

Ключові слова: мораль, чеснота, філософія, концепт, доброчесність, моральний ідеал, лексема, значення, семантика.

Рефлексії відносно сутності моральних чеснот і доброчесності як найвищої з них посідали центральне місце з-поміж філософських проблем як у часи античності, так і в наступні епохи. Одним із основних напрямів осмислення сутності моралі у її теорії є етична теорія чеснот, що сягає своїм корінням античних часів [НФЭ Т. 2 2010, 612].

На відміну від етики норм (яка спрямована на регуляцію поведінки) та етики цінностей, що позитивно обґрунтовує моральні ціннісні імперативи, сутнісною рисою етики чеснот є те, що вона актуалізує особистісно спрямований аспект моралі і вказує на те, до чого людина має прагнути і що робити, щоб поводитися правильно і реалізувати себе [НФЭ Т. 2 2010, 612].

Доброчесність як одна з основних категорій моральної теорії була у центрі філософських роздумів уже від самого виникнення філософії як науки. Слід зазначити, що як сама мораль, так і уявлення про доброчесність завжди детермінувалися конкретними суспільно-історичними обставинами. Виходячи з гіпотези Аласдера Макінтайра про те, що в сучасному світі мова моралі знаходиться у стані безладу, і ми втратили як практичне, так і теоретичне розуміння моралі [Макінтайр 2000, 7], аналіз лексико-семантичної вербалізації концепту *ДОБРОЧЕСНІСТЬ* є актуальним, оскільки має на меті виявити істотні нюанси смислу, які він втілює, а також простежити характерні особливості історії розвитку доброчесності як моральної категорії. Дослідження особливостей вербалізації феномену доброчесності допомагає розширити обрії пізнання моральної системи, що відображає як загальнолюдські, так і етноспецифічні риси морально-ціннісної категоризації світу; це й зумовлює **актуальність** дослідження. **Предметом** даного дослідження є лексико-семантичні особливості вербалізації концепту *ДОБРОЧЕСНІСТЬ* в латинській, англійській та французькій мовах, **об'єктом** – концепт *ДОБРОЧЕСНІСТЬ* як категорія моралі. **Наукова новизна** даної розвідки зумовлюється відсутністю лінгвокультурологічних досліджень доброчесності як специфічного морального феномену.

Аналіз номенів, що вербалізують концепт *ДОБРОЧЕСНІСТЬ*, дозволяє простежити той шлях, яким рухалася моральна теорія, і віднайти в ній як глибоко специфічні риси певного культурного ареалу, так і спільні для всього людства духовні імперативи. На нашу думку, саме доброчесність як моральна категорія найкраще втілює принцип всезагальності моралі, який полягає в тому, що мораль розглядається як механізм культури, що "задає людині позачасовий і надситуативний кри-

терій оцінки дій" [НФЭ Т. 2 2010, 612]. Справді, доброчесність постає ідеалом людського життя, спрямованого до добра. Уявлення про те, в чому суть доброчесності і як її досягти, були не лише частиною філософської проблематики, а й завжди відображали уявлення представників певної культури про те, як людина має влаштовувати своє життя згідно з принципами добра, справедливості, честі тощо.

За влучним спостереженням О. Г. Дробницького, в античності та й загалом у всій древній філософії не існувало як самої категорії, що позначала б сферу морального, так і загальноприйнятого терміна, який би означав мораль [Дробницький 2002, 25]. Незважаючи на те, що (як слушно стверджують автори Європейського словника філософій) "філософія народилася, розмовляючи грекою" [ЄСФ 2009, 28], упродовж тривалого періоду моральні міркування не мали власного термінологічного інструментарію. Такий стан речей призводив до того, що для визначення моралі використовувалися такі терміни, що не мали до неї жодного етимологічного стосунку: *'αρετή* – "доброчесність", *δική* – "справедливість" [Дробницький 2002, 25].

Поняття доброчесності на давньогрецькому ґрунті знайшло своє втілення в такому світоглядному феномені, як *'αρετή*. Еволюція в осмисленні *'αρετή* відбувалася у напрямку від розуміння її як природної позитивної характеристики всього оточуючого світу живої і неживої природи, що була вродженою або ж дарованою богами рисою, до *'αρετή*-доблесті і врешті *'αρετή*-доброчесності. Таким чином, відбувалося поступове абстрагування сутності *'αρετή* від поняття практичної етики до *'αρετή* як чесноти, що осмислювалася у морально-філософському руслі (Демокрит, Сократ, Платон).

Слід зазначити, що досить часто *virtus* трактується як відповідник *'αρετή* в давньоримській культурі. Однак, таке розуміння *virtus* значною мірою нівелює ті неповторні відтінки смислу, які перетворили його на унікальний, специфічно римський моральний феномен, що надзвичайно яскраво відтворює світоглядні особливості давньоримської культури. У рамках даної розвідки неможливо повною мірою окреслити всю картину вербалізації концепту *VIRTUS*, тому зупинимося на основних аспектах його мовної реалізації. На ранньому етапі розвитку давньоримської держави (що засвідчує як етимологія, так і літературні джерела) поняттєвою складовою (ядром концепту) виступає доблесть як гендерна ознака мужа-воїна. Поступово відбувається конотативне розширення значення: *virtus* означає чесноту, привілей, виняткову рису, ознаку прихильності вищих сил. Якщо в давньоримських джерелах головним значенням *virtus* було вихідне номінативне, то в класичну добу – найбільш поширеним стає конотоване значення *virtus* як чесноти. Відбувається розбудова семантики номена *virtus*. Таким чином, здійснюється зміщення семантичних акцентів *virtus* зі значення "доблесть" на "чеснота", що свідчить про світоглядну зміну та трансформацію пріоритетів римської моралі. Якщо на початку римської державності *virtus* осмислювалася як доблесть – основна позитивна риса мужа, воїна, який може отримати визнання як громадянин завдяки проявленій у бою сміливості, витримці, дисциплінованості, безстрашності (адже все це і більше позначає *virtus*), то за класичної доби сфера осмислення *virtus* – передусім, мораль та філософія. Номен *virtus* також починає вживатися у множині. Тобто в одних контекстах *virtus* усвідомлюється як доброчесність у значенні моральної досконалості особистості, а в інших, вживаючись у множині, означає множину чеснот, що дає змогу на основі контекстуального аналізу виокремити поняття, які осмислюються як чеснота.

Стосовно подальшого осмислення доброчесності на європейському ґрунті, то незважаючи на словотвірну непродуктивність лексеми *virtus*, це поняття збереглося до нашого часу в сучасних європейських мовах, і не лише романських – прямих спадкоємцях латини.

Аналізуючи лексико-семантичні особливості вербалізації концепту *ДОБРОЧЕС-НІСТЬ*, необхідно сказати, що лексеми-номінанти, які вербалізують концепт *ДОБ-РОЧЕСНІСТЬ* у просторі конкретної лінгвокультури, досить важко піддаються пере-кладу. Незважаючи на спільні для всієї європейської цивілізації джерела осмислення доброчесності, кожна конкретна лінгвокультура завжди особливим чином омовлює цей концепт, тим самим демонструючи неповторні особливості національного харак-теру, закарбовані в мові. Так, українська мова не має у своєму розпорядженні достат-ніх лексичних засобів, які б дозволили відтворити семантику таких лексем російської мови, як "добродетель" і "порок", що може свідчити про недостатній ступінь осмис-лення цих морально-філософських категорій на українському ґрунті. Рос. "доброде-тель" широко вживається як у творах морально-філософського спрямування, так і в художній літературі та поезії, починаючи з XVIII століття: добродетель як антонім до "порок" завжди оспівується як найвища моральна чистота, що торжествує над гріхом і розбещеністю (таке значення є абсолютно співставним зі значенням лат. *virtus* у трактатах класичної доби): *"Добродетель есть искусство содержать свои страсти в равновесии и управлять себя в наслаждении наших желаний"* [Н. И. Новиков "О Добродетели" 1775 – дані Национального корпуса русского языка]. Втілюючи ви-сокий моральний ідеал, добродетель конкретизується через такі категорії, як "прос-тодушие", "доверие", "честность", "невинность", "выносливость", "человеколюбие", "гостеприимство", "терпение". Слід зазначити, що рос. "добродетель" подібно до лат. *virtus* розбудовує внутрішню полісемію номена, позначаючи як високу моральність, ідеал "нравственной жизни", так і вживаючись зі значенням окремої високої мораль-ної риси. Натомість українська мова має в своєму розпорядженні окрему лексему на позначення високої моральної характеристики – "чеснота". Виступаючи синонімом до номена *доброчесність*, лексема "чеснота" конкретизує моральний досвід, закарбо-ваний в українській мові і втілює в своїй семантиці уявлення про те, які риси харак-теру для українця є найціннішими у моральному плані. Надзвичайно показовою для аналізу особливостей ментальності українців є наявність у складі лексем "доброчес-ність" і "чеснота" категоріальної семи "чесність", що дозволяє стверджувати про таку особливість національного характеру, як бажання жити чесно, згідно з принципами добра і правди. Слід визнати, що російська мова порівняно з українською значно по-вніше розробила специфічно моральну лексику. Очевидно, в силу історичних обста-вин сфера моралі як філософська галузь так і не стала предметом систематичних дос-ліджень українських мислителів, що й пояснює наявність лакун у тому шарі лексики, який стосується власне моральної проблематики. Однак, це аж ніяк не можна потрак-тувати як відсутність відображених на мовному тлі понять моралі. Навпаки, аналізу-ючи такі лексеми, як *чеснота* і *доброчесність* ми більшою мірою маємо справу саме з тими семантичними особливостями, які відображають власне народне осмислення сутності доброчесного життя, закарбоване в мові, народну мораль.

Демонструючи нерозривний зв'язок із античною *virtus*, англійська і французька мови надзвичайно широко вербалізують ідеал доброчесності. Незважаючи на те, що

англ. *virtue* та франц. *vertu* набувають активного вжитку за часів Середньовіччя (близько XIII ст.), обидва номени у своїй семантиці демонструють усталені ще за античності уявлення: так, *virtue* означає поведінку згідно з високими моральними принципами; гарну у моральному плані рису характеру: *...patience really is a virtue worth cultivating* – *терпіння насправді чеснота, яку варто розвивати*. Наступним значенням *virtue* є *хороша, корисна властивість предмета, вигода*: *to extoll the virtues of the car* – вихвалити переваги (достоїнства) машини, *there's no virtue in suffering in silence* – немає вигоди (смыслу) в мовчазному стражданні; (арх.) *жіноча цнота, цнотливість* – *virtue* виступає синонімом до *chastity*.

Французька *vertu*, виступаючи базою англійської *virtue* і маючи багато спільних із нею нюансів значення, все ж демонструє дещо інший шлях розуміння доброчесності. Так, *vertu* означає моральну або фізичну силу, мужність, доблесть: *male vertu* – чоловіча доблесть, *vertu romaine* – римська доблесть, що свідчить про стійкість уявлень, які сформувалися ще в римській античності. Показовим є таке розуміння *vertu*, яке означає щоденну спрямованість, постійну діяльність, через яку індивід з власної волі прямує до добра, до свого обов'язку і утверджується в моральному та релігійному ідеалі, незважаючи на перешкоди: *Amour, triomphe de la vertu* – любов, тріумф доброчесності; *aimer, appeler, pratiquer la vertu* – любити, прагнути, вправлятися в доброчесності; *croître, grandir en vertu* – зростати в доброчесності. *Vertu* осмислюється як духовна досконалість, сила: *car la vertu est force même avec la foiblesse physique* – доброчесність це сила навіть за фізичної слабкості [(Bonald, *Législ. primit.*, t. 1, 1802, p. 255 – CNRTL)]. Порівняно з англійською, французька мова значно більше актуалізує значення *vertu* як жіночої цноти, честі: *attenter 'a la vertu de femme* – зазіхати на жіночу честь, *femme de petite vertu* – жінка вільних поглядів, *La chasteté, pour la femme, est synonyme de vertu, comme pour l'homme la justice et le courage, car le milieu de l'homme est la cité, le milieu de la femme est la famille* [(Ménard, *Rév. païen*, 1876, p. 113) – CNRTL] – для жінки цнотливість є синонімом доброчесності, так само як для чоловіка справедливість і відвага, оскільки чоловіче середовище – місто, а середовище жінки – сім'я [дані CNRTL].

Слід зазначити, що на протигагу англ. *virtue*, фр. *vertu* має в своєму значенні яскраво виражену сему "духовна спрямованість жити згідно з божественним законом", що відображає більший вплив християнської етики на формування *vertu*, хоча як англ. *virtue*, так і фр. *vertu* використовуються у значенні християнських чеснот, а також на позначення ангельських підрозділів у небесній ієрархії. Також обидві мови вербалізують значення "якість, цінна характеристика, достоїнство предмета", відтак, *vertu* і *virtue* виступають синонімами до фр. *merite* і англ. *merit* (достоїнство). Показово, що такий семантичний відтінок знаходився на периферії значень латинської *virtus*, а був категоріальним саме для грецької *ἀρετή*. Слід зазначити, що англійська лексема *virtue* є значно продуктивнішою у деривативній площині і від неї утворено низку похідних: *virtuousness* (доброчесність), *virtueless* (порочний, позбавлений чеснот), *virtuously* (доброчесно), *virtuous* (доброчесний).

Загалом, лексико-семантичні особливості вербалізації концепту ДОБРОЧЕСНОСТІ на матеріалі англійської і французької мов демонструють наявність спільного морально-ціннісного фундаменту осмислення доброчесності, сформованого в античності, однак нюанси значення, відображені в цих лексемах дозволяють ствер-

джувати, що для англійської мови осмислення *virtue* відбувалося у практичній, біхевіорній площині як втілення уявлень про поведінку відповідно до моральних норм, адже *virtue* – синонім до *morality* (мораль), *ethicalness* (етичність). Цікаво, що сема "діяльність" є спільною, хоч і неоднаково вираженою як у рос. "добродетель", так і в англ. *virtue* і фр. *vertu*, однак в укр. *добродієсність* може актуалізуватися лише в певних контекстах. Водночас французька *vertu* виражає в своїй семантиці ціннісно-духовний, релігійно-забарвлений аспект осмислення добродієсності, а також міцно закарбовує архаїчне значення жіночої цноти (подібно до укр. лексеми *чеснота*), що свідчить про особливості категоризації світу представниками франкомовної лінгвокультури, адже римська *virtus* була чеснотою саме чоловіків і майже ніколи не вживалася стосовно жінок, та й сама внутрішня форма номена *virtus* демонструє яскраве гендерне маскулінне забарвлення.

Черненко Н. А., асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Особенности вербализации концепта ДОБРОДЕТЕЛЬ в лексико-семантическом пространстве латинского, английского и французского языков

В статье рассматриваются особенности вербализации концепта ДОБРОДЕТЕЛЬ в лексико-семантическом пространстве латинского, английского и французского языков. Концепт ДОБРОДЕТЕЛЬ определяется как всеобщий моральный идеал, принцип, демонстрирующий как универсальные, так и специфические особенности концептуализации действительности, зафиксированной в этих языках.

Ключевые слова: концепт, мораль, философия, добродетель, значение, вербализация.

Chernenko N. A., Postgraduate Student

Taras Shevchenko University of Kyiv

Peculiarities of Concept VIRTUE Verbalization within Lexical and Semantic Space of Latin, English and French

The article deals with analysis of the features of verbalization of concept VIRTUE in Latin, English and French. Concept VIRTUE is considered as universal dominative moral idea which displays both common and specific characteristics of conceptualization of reality fixed by these languages.

Key words: concept, morality, philosophy, virtue, chastity, lexeme, verbalization, semantics.

Література:

1. Дробницкий, О. Г. Моральная философия : Избранные труды / Олег Григорьевич Дробницкий [Сост. Р. Г. Апресян]. – М. : Гардарики, 2002. – 523 с.
2. *Европейский* словник філософій: Лексикон неперекладностей. – Т. 1. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.
3. Макинтайр, А. После добродетели : Исследования теории морали / Аласдер Макинтайр. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 384 с.
4. *Новая философская энциклопедия* : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд ; Научно-ред. совет : предс. В.С. Степин, заместители предс. : А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2010.
5. *Le dictionnaire de l'Académie française* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cnrtl.fr>.
6. *Dictionnaire de Français* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.larousse.fr>.
7. *The Merriam-Webster Dictionary* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com>.
8. *Корпус української мови* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mova.info>.
9. *Oxford dictionaries* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com>.
10. *Национальный корпус русского языка* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruscorpora.ru>.

Стаття надійшла до редакції 15.05.14